

Європейська конвенція з прав людини і правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело господарського права України

Юрій Вадимович Щокін*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна*

**e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua*

Олена Олександрівна Щокіна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна*

Анотація

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю єдиних методологічних засад використання Європейської конвенції з прав людини 1950 р., протоколів до неї і відповідної практики (правових позицій) Європейського суду з прав людини в основних галузях національного права України, які б чітко враховували особливу міжнародно-правову природу Конвенції і правових позицій Суду, як єдиного джерела права. Метою статті є визначення впливу Конвенції і правових позицій Суду на регулювання внутрішніх господарських відносин в Україні і з'ясування їх місця серед інших джерел українського господарського права. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнофілософських, спеціально-наукових і правових методів, що дає змогу забезпечити комплексний аналіз визначення Конвенції і правових позицій Суду як джерела господарського права України. Зокрема, у статті були використані такі методи дослідження: діалектичний, формально-логічний, аналізу та синтезу, системно-структурний, порівняльно-правовий і логіко-юридичний. Досліджені питання автономності Конвенції і практики (правових позицій) Суду у правовій системі України; загальні юридичні засади застосування Конвенції і практики (правових позицій) Суду у внутрішньому праві України і досвід фахівців із різних галузей національного права України у застосуванні Конвенції і правових позицій Суду; значення врахування міжнародно-правової природи Конвенції і правових позицій ЄСПЛ для їх правильного застосування у внутрішньому праві України; визначення місця Конвенції і правових позицій Суду в системі джерел господарського права України. Проведено аналіз господарського законодавства України і інструкцій, наданих господарським судам України з боку Вищого господарського суду України в Інформаційному листі «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини»

№ 01-06/1444/16 від 22.04.2016 р. Зроблено висновки і надано загальні рекомендації щодо правильного застосування Конвенції та правових позицій Суду в господарському праві України.

Ключові слова: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; практика Європейського суду з прав людини; правові позиції Європейського суду з прав людини; джерело права, господарське право.

European Convention on Human Rights and the Legal Positions of the European Court on Human Rights as a Part of the Economic Law of Ukraine

Yuri V. Shchokin*

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

*e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua

Olena O. Shchokina

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Abstract

The relevance of the study is due to the lack of unified methodological principles for the use of the 1950 European Convention on Human Rights, the protocols thereto (Convention) and the relevant case-law (legal positions) of the European Court of Human Rights (Court) in the main branches of national law of Ukraine, which would clearly take into account the special international legal nature of the Convention and the legal positions of the Court as the only source of law. The purpose of this article is to determine the impact of the Convention and the legal positions of the Court on the regulation of internal economic relations in Ukraine and to clarify their place among other sources of Ukrainian economic law. The methodological basis of the study is a combination of general philosophical, special scientific and legal methods, which allows for a comprehensive analysis of the definition of the Convention and the legal positions of the Court as a source of economic law in Ukraine. In particular, the following research methods were used in the article: dialectical, formal-logical, analysis and synthesis, systemic-structural, comparative-legal and logical-legal. The article explores the issues of the autonomy of the Convention and the case-law (legal positions) of the Court in the legal system of Ukraine; the general legal principles of the application of the Convention and the case-law (legal positions) of the Court in the domestic law of Ukraine and the experience of specialists from various branches of national law of Ukraine in the application of the Convention and the legal positions of the Court; the importance of taking into account the international legal nature of the Convention and the legal positions of the Court for their correct application in the domestic law of Ukraine; determining the place of the Convention and the legal positions of the Court in the system of sources of economic law of Ukraine. An analysis of the

economic legislation of Ukraine and the instructions provided to the economic courts of Ukraine by the Supreme Economic Court of Ukraine in the Information Letter "On the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the Jurisdiction and Case-Law of the European Court of Human Rights" No. 01-06/1444/16 dated 04/22/2016 was conducted. Conclusions are drawn and general recommendations are provided regarding the correct application of the Convention and the legal positions of the Court in the commercial law of Ukraine.

Keywords: European Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms; case-law of the European Court of Human Rights; legal positions of the European Court of Human Rights; source of law, economic law.

Вступ

Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ) за час, що минув з моменту приєднання до неї України, міцно увійшла до повсякденної української юридичної практики. Зараз навіть важко знайти галузі, де ця Конвенція не застосовується. Завдання науки в цьому разі – не лише свідчити і фіксувати очевидні зміни в національних правовідносинах, а й намагатися виробляти певні методологічні поради правильного й усебічного її застосування.

Виокремлення певних судових рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо застосування Конвенції в межах певних галузей національного права України стало одним із найпопулярніших напрямів вітчизняних наукових досліджень. Він полягає в тому, що фахівці намагаються оцінити можливості й перспективи застосування Конвенції в конституційному, кримінальному, кримінальному процесуальному, цивільному, цивільно-процесуальному, земельному, екологічному праві тощо. Власне, цим пояснюється чимала кількість публікацій останніми роками про практику ЄСПЛ як джерело кожної із зазначених вище галузей національного права України окремо. Переважно їх пишуть фахівці саме з відповідної національно-правової галузі, що, на наш погляд, надає їм особливої цінності, оскільки саме вони, на відміну від юристів-міжнародників, краще розуміють усталене правове середовище, в якому намагаються імплементувати той чи інший міжнародно-правовий стандарт. Він, як правило, втілює не лише переваги міжнародної правотворчості, а й її недоліки: політичну ангажованість, надмірну узагальненість формулювань (що завжди є результатом тривалого пошуку консенсусу щодо змісту норм особливо в межах підготовки багатосторонніх угод, якою так само є і ЄКПЛ), проблеми виокремлення правової позиції із міжнародного судового рішення (оскільки ці рішення далеко не завжди є гармонійно викладеними і тому мають внутрішні суперечності), непродуманість дієвих механізмів імплементации тощо. У цьому сенсі, якщо

в їхніх працях і є окремі помилки, пов'язані з недосконалим знанням деяких нюансів міжнародно-правового регулювання цих відносин, вони майже не впливають на їх наукове значення.

Зрозуміло, що вплив ЄКПЛ і відповідної практики ЄСПЛ на регулювання господарських відносин не залишилися поза увагою профільних науковців. З огляду на це можна виокремити дослідження О. В. Джурицького [1, с. 114–119] та Н. В. Іванюти [2]. Однак вони звертають увагу на Конвенцію і практику щодо неї радше як на новітні й усе ще дискусійні джерела, які ще потребують свого докладного вивчення. Українська наука господарського права в цілому це джерело практично не виділяє. Найчастіше зазначаються лише міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, без додаткової конкретизації. Саме такий підхід є характерним і для навчальної літератури з господарського права.

Водночас практика господарських судів свідчить про їх надзвичайну зацікавленість у ґрунтовних дослідженнях саме цієї проблематики. Господарські суди активно і досить давно посилаються на правові позиції ЄСПЛ при обґрунтуванні рішень, що виносяться у справах. Більше того, саме вони, враховуючи недостатність уваги щодо цієї проблематики з боку профільних юристів-науковців, намагаються долати проблеми власними силами переважно через систематизацію власної судової практики, пов'язаної з використанням Конвенції [3]. Йдеться про ті випадки, коли судді під час розгляду своїх справ знайшли корисним посилити свою аргументацію посиланнями на рішення ЄСПЛ. Звісно, з погляду науки господарського права, така інформація є надзвичайно цікавою.

У цьому дослідженні ми намагаємося розширити межі дискусії щодо застосування цих джерел і висловити свою позицію. Отже, метою цієї статті є визначення впливу ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ на регулювання внутрішніх господарських відносин в Україні й з'ясування їх місця серед інших джерел українського господарського права.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнофілософських, спеціально-наукових і правових методів, що дає змогу забезпечити комплексний аналіз визначення ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ як джерела господарського права України. Зокрема, в статті були використані такі методи дослідження: діалектичний, формально-логічний, аналізу та синтезу, системно-структурний, порівняльно-правовий і логіко-юридичний.

Діалектичний метод дав можливість дослідити розвиток і стан поглядів фахівців у різних галузях національного права України щодо впливу

ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ на регулювання відповідних національних правовідносин.

Формально-логічний метод дозволив проаналізувати норми Конституції і законодавства України, які стосуються застосування ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ у внутрішньому праву України.

Метод аналізу та синтезу застосовувався для порівняння позицій фахівців із різних галузей національного права України щодо визначення ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ у системі джерел відповідної галузі.

Системно-структурний метод дав змогу з'ясувати міжнародно-правову природу ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ і її вплив на визначення місця цього джерела в системі джерел відповідної галузі національного права України.

Формально-логічний метод був використаний для тлумачення норм міжнародних договорів (ЄКПЛ і Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.) та національного законодавства України.

Порівняльно-правовий метод був застосований для порівняння ставлення до ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ у різних галузевих законодавчих актах України (Господарського процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального процесуального кодексу України тощо).

Логіко-юридичний метод був використаний при формулюванні висновків щодо правильного застосування ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ у внутрішньому праві України взагалі й у господарському праві України зокрема.

Результати та обговорення

1. ЄКПЛ – регіональний міжнародно-правовий стандарт у галузі прав людини

Юридичні підстави застосування ЄКПЛ і відповідної практики ЄСПЛ для регулювання господарських відносин є абсолютно ідентичними іншим галузям національного права України. Це, по-перше, власне, Конвенція [4]; по-друге, пакет документів про приєднання до Конвенції та її додаткових протоколів (Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР [5]); по-третє, нормативно-правові акти, що регулюють загальні питання застосування міжнародних договорів в Україні (Конституція України [6], Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV [7]); по-четверте, спеціальне законодавство України, що стосується, власне,

ЄКПЛ та практики ЄСПЛ (Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [8]).

Жодний із зазначених документів не містить указівок, щодо яких саме галузей національного права України (або інших держав членів Ради Європи) має застосовуватися Конвенція. У п. 1 Закону України про ратифікацію ЄКПЛ зазначена лише сфера її територіального застосування: «Україна повністю визнає на своїй території дію... статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [5].

Норми ЄКПЛ являють собою певні регіональні міжнародно-правові стандарти, тобто мінімуми міжнародно-правових зобов'язань, які повинні виконувати держави-члени Ради Європи, що приєдналися до неї. Як відомо, завдяки практиці ЄСПЛ ці стандарти є доволі гнучкими і мають постійну тенденцію до розширення й уточнення, в зв'язку з чим ЄКПЛ визначається як «живий документ» (з легкої руки самого Суду, який зазначив у рішенні *Tyrer v. the United Kingdom* від 25 квітня 1978 р., що Конвенція – це «живий інструмент... який повинен тлумачитись у світлі умов сьогодення» [9]). Водночас вони є абсолютно автономними, оскільки, по-перше, ЄКПЛ – це міжнародний договір, який (як і будь-який інший) є результатом узгодження політичної волі сторін; він не прив'язаний до будь-якої національно-правової системи. І, по-друге, практика його застосування здійснюється Судом у межах принципу автономного тлумачення, тобто надання Судом власного тлумачення норм і термінів, яке може не збігатися з тлумаченнями, що існують у межах національних правових систем держав – членів Ради Європи.

Можна послатися на пояснення А. Монаєнко і К. Смирнової, які зазначають, що «не слід сприймати юрисдикційний критерій за «чисту монету» при застосуванні того чи іншого правового принципу за певних обставин у праві [10]. Так, зокрема ст. 6 Конвенції відсилає до «цивільних» прав та обов'язків. Тому може існувати хибна думка, що гарантії цієї статті поширюються лише на цивільні справи, які розглядаються судами загальної юрисдикції. Відповідно до п. 89 рішення ЄСПЛ від 28 червня 1978 р. у справі «Кьонінг проти Німеччини» поняття «цивільних прав і обов'язків» не може зводитися виключно до посилань на національне право відповідної держави, а є автономним у контексті пункту 1 статті 6 Конвенції» [10].

Отже, питання визначення належності Конвенції до джерел певної галузі національного права є питанням виключно самого національного права і навіть більшою мірою – національної правової науки, яка визначає предмет правового регулювання кожної зі своїх галузей і бере участь у формуванні відповідного національного законодавства. Отже, відповідь на питання: чи є ЄКПЛ і практика ЄСПЛ джерелом господарського права, залежить від з'ясування двох принципових обставин: а) чи є загальні підстави вважати їх джерелом національного права; і б) чи регулюють вони господарські відносини в Україні. Позитивна відповідь на перше питання дає сенс для розгляду другого, оскільки якщо ЄКПЛ і практика Суду не визначають юридичні права і обов'язки суб'єктів національного права України, то не має значення, як вони пов'язані з їх господарськими відносинами.

2. ЄКПЛ і практика ЄСПЛ в українському правовому просторі

2.1. Загальні юридичні підстави застосування ЄКПЛ і практики ЄСПЛ

Питання загальних підстав визначення ЄКПЛ і практики ЄСПЛ як джерела внутрішнього права України вже було предметом дослідження численних наукових публікацій як на рівні наукових статей, так і на рівні ґрунтовних наукових праць монографічного характеру. Вони стосувалися як більш загальних аспектів визначення ЄКПЛ і практики ЄСПЛ джерелом національного права України, так і спеціальних – джерелом певної галузі національного права. Якщо ставлення до самої Конвенції є вже більш-менш усталеним – вона, як міжнародний договір, відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства, – то до практики ЄСПЛ, на наш подив, ще залишається дискусійним. Саме про це стверджують у порівняно нещодавніх дослідженнях.

Зокрема, дослідники Н. С. Горобець і С. С. Лелека, які спеціально вивчали питання обов'язковості для національних судів практики ЄСПЛ, дійшли вельми категоричного висновку про те, що «на сьогодні застосування судами при відправленні правосуддя практики ЄСПЛ як джерела права має все-таки бути рекомендацією» [11, с. 383]. Їх основний аргумент – «велика кількість неправильного застосування положень Конвенції та практики ЄСПЛ, що є підставою для скасування або зміни судових рішень після перегляду судами вищих інстанцій» [11, с. 383]. Лише «мінімізація вказаної проблематики», на їх думку, змінить статус практики ЄСПЛ на юридично обов'язкову.

Ми не можемо погодитись із такою позицією – навряд чи розумно ставити юридичні підстави застосування практики Суду в залежність від професійної «якості» судів. Тим більше, що з часів приєднання України до ЄКПЛ

робота щодо поширення знань про неї і практику ЄСПЛ ведеться постійно і просування вперед у цьому питанні є очевидним.

Річ у тім, що в українській правозастосовній діяльності практика Суду опинилася певним чином відстороненою від самої Конвенції. Є багато досить типових помилок, пов'язаних із застосуванням правових позицій Суду, про що неодноразово зазначалося в науковій літературі. Наприклад, П. М. Синицин, на наш погляд, абсолютно правильно вказує на вельми поширене «ритуальне» посилення на практику ЄКПЛ у рішеннях національних судів: «Це означає, що, посиляючись на правову позицію Європейського суду з прав людини, судді часто не читають рішення в цілому, а виривають окремі фрази з його контексту. Подібний підхід до застосування практики в багатьох випадках повністю нівелює доцільність посилення на те чи інше рішення Європейського суду з прав людини. І такі рішення національних судів (у тому числі Конституційного Суду України) з недоцільним застосуванням практики Європейського суду з прав людини мають масовий повторний характер» [12, с. 21].

Водночас є й більш принципова помилка – відокремлення практики Суду від тексту ЄКПЛ. У рішеннях національних судів це виявляється насамперед у посиленнях на рішення ЄСПЛ без зазначення конкретної статті Конвенції, щодо застосування якої це рішення було прийнято, власне, Європейським судом. Не в останню чергу така національна практика склалася завдяки певному тлумаченню ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [8], п. 4 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [13], п. 2 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [14] і п. 2 ст. 8 і п. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [15].

У ст. 17 Закону № 3477-IV зазначається: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [8]. У цілому аналогічна норма міститься в п. 4 ст. 11 ГПК України: «Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [13]. Зі змісту статей може виникнути хибне враження, що Конвенція і практика Суду розділені, оскільки між ними застосовано сполучник «та». Водночас слід звернути увагу на те, що словосполучення «джерело права» використано в однині щодо словосполучення «Конвенція та практика Суду». Отже, законодавець об'єднав їх у межах єдиного джерела, а не розбив їх на два окремих.

Щодо п. 2 ст. 6 КАС України і п. 2 ст. 8 КПК України, дійсно, ситуація дещо складніша. У п. 2 ст. 6 КАС України зазначено, що «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» [14]. Майже аналогічна норма у п. 2 ст. 8 КПК України: «Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини». Пункт 5 ст. 9 КПК України дещо уточнює останню норму: «Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [15].

Як бачимо, ЄКПЛ не зазначена взагалі. Так само вона не вказана серед інших джерел права, які застосовуються судами при здійсненні адміністративного або кримінального процесуального судочинства в Україні. Так, у п. 1 ст. 7 КАС України («Джерела, які застосовуються судами») надано лише загальне формулювання щодо міжнародних договорів України: «Суд вирішує справи відповідно до Конституції України та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Пункти 3 і 5 цієї ж статті вирішують питання ієрархії цих джерел переважно на користь саме договорів, «згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [14]. КПК України в цілому містить аналогічні положення (п. 2 ст. 1, пп. 1 і 4 ст. 9) [15].

У будь-якого юриста-міжнародника після зіставлення цих норм КАС України і КПК України виникне безліч запитань: чому принцип верховенства права слід тлумачити лише в межах практики ЄСПЛ? А практика розгляду індивідуальних скарг Ради з прав людини ООН? А практика Комітету з прав людини, утвореного на підставі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.? А практика застосування багатьох інших міжнародних правозахисних актів? Урешті-решт, а загальне звичаєве право, яке втілює, до речі, деякі норми Загальної декларації з прав людини 1948 р., яка сама по собі не є юридично обов'язковим документом?

Неможливо тлумачити саме поняття «право» і принцип його застосування, відштовхуючись лише від практики нехай і дуже поважного, але водночас регіонального судового органу. Адже право – це універсальне явище, що втілює результати розвитку правової культури усього людства. Але, повертаючись до предмета нашого дослідження, знов підкреслимо – норма п. 2 ст. 6 КАС України повністю відокремила практику ЄСПЛ від самої Конвенції.

В українській науці, окрім актуалізації визначення правової системи України саме як європейської континентальної (романо-германської), а не англосак-

сонської, виокремлення практики ЄСПЛ в самостійне джерело права мало наслідком надання деяких оригінальних практичних рекомендацій.

Зокрема, А. Є. Єгоров стверджує, що Україна повинна застосовувати лише ті рішення ЄСПЛ, які були винесені ним після приєднання України до Конвенції. Він звертає увагу на те, що тлумачення поняття «практика Суду», що надано в ст. 1 Закону № 3477-IV 2006 р., «не містить темпоральних обмежень щодо можливості застосування рішень ЄСПЛ, винесених до набрання чинності Конвенцією для України. Натомість, існує низка законодавчих норм, які хоча й непрямо, але вказують на неможливість такого застосування» [16, с. 53]. На обґрунтування він посилається на ст. 14 Закону України «Про міжнародні договори України», відповідно до якої міжнародні договори набувають чинності для України після надання нею згоди на їх обов'язковість відповідно до цього Закону в порядку і в строки, передбачені договором або в інший узгоджений сторонами спосіб. Отже, правові підстави застосування Конвенції і практики Суду виникають після її парламентської ратифікації. Загальний висновок дослідника: «Правових підстав для застосування Конвенції за періоди, протягом яких вона не була чинною для України (а, відповідно, й враховувати ухвалення рішень ЄСПЛ за дані періоди), немає» [16, с. 53].

У чому тут однозначно правий А. Є. Єгоров – так це в тому, що Україна не мала застосовувати ані Конвенцію, ані практику ЄСПЛ до офіційного приєднання до неї. Після приєднання Україна починає застосовувати Конвенцію, і виникає її власна практика – практика звернень фізичних і юридичних осіб із приводу порушень ЄКПЛ на території України з боку державних органів України і, відповідно, практика реагування ЄСПЛ на ці звернення – конкретні рішення у конкретних справах. Ось ця практика дійсно виникла після приєднання до Конвенції. Її, власне, і не мало бути до цього. Але коли рішення щодо України з'явилися, вона мала їх виконувати відповідно до п. 1 ст. 46 Конвенції.

Зовсім інша справа, якщо розглядати практику ЄСПЛ як сукупність його тлумачень відповідних норм Конвенції при вирішенні конкретних справ – так званих «правових позицій» Суду. Саме цю практику мав на увазі А. Є. Єгоров, коли писав про відсутність правових підстав «враховувати ухвалення рішень ЄСПЛ» за періоди до приєднання України до ЄКПЛ.

Таку практику за всі періоди діяльності Суду Україна не може не враховувати. Вона приєднувалася до Конвенції з усіма нюансами її застосування ЄСПЛ на момент приєднання. Відповідно до п. 1 ст. 32 ЄКПЛ «юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та

Протоколів до неї» [4]. Суд формує загальноєвропейську практику її застосування. Якщо в рішенні у справі заявника з України або іншої держави Суд звертає увагу на недоліки національного законодавства і (або) правозастосовної діяльності і вказує на необхідність вжиття заходів загального характеру, він робить це саме із загальноєвропейських підходів, які були вироблені ним у тому числі й до приєднання до Конвенції певної держави.

Відомий український вчений В. П. Кононенко зазначає, що «згідно з положеннями Конвенції 1950 р. держави-учасниці висловлюють (зокрема у Преамбулі) свою волю підпорядковуватися єдиному режиму щодо захисту прав людини» [17, с. 196]. Він наголошує на тому, що специфічний характер ЄКПЛ виявляється в її «колективному забезпеченні», що, серед іншого, означає, що «всі держави однаково дотримуються мінімального європейського стандарту в питаннях, пов'язаних із забезпеченнями захисту прав людини» [17, с. 197].

Отже, неможливо забезпечити єдиний режим захисту прав людини і їх єдиний мінімальний європейський стандарт в межах ЄКПЛ, якщо держава при приєднанні до неї відмовляється застосовувати попередню практику її тлумачення – правові позиції ЄСПЛ. Цей висновок також є правильним і у відповідь на пропозиції тих фахівців, які вважають, що Україна повинна враховувати у своїй національній правозастосовній діяльності ті правові позиції Суду, які були висловлені ним у рішеннях, винесених лише щодо України.

2.2. ЄКПЛ і практика (правові позиції) ЄСПЛ як джерело галузей внутрішнього права України

Відповідь на друге питання – чи регулюють ЄКПЛ і правові позиції ЄСПЛ господарські відносини – спрямована на звуження сфери застосування цього джерела в національному праві України. Будь-який міжнародно-правовий стандарт не обов'язково повинен зачіпати всі галузі національного права певної держави. Він може мати досить обмежену сферу застосування. Можемо припустити, що ця думка не останньою мірою спонукала українських науковців – фахівців у різних галузях саме національного права – намагатися встановити належність ЄКПЛ та відповідної практики Суду саме до правових джерел регулювання тих галузей, в яких вони спеціалізуються.

Огляд наукових публікацій тих галузевих фахівців, що намагалися встановити можливості застосування практики ЄСПЛ як джерела відповідної галузі національного права, окрім з'ясування загальних підстав застосування ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ і розмірковувань про належність України до романо-германської правової сім'ї, виявив певні спільні тенденції.

По-перше, як правило, вони зосереджені на описі випадків реальної практики застосування ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ відповідними національними судами. Тобто фахівці з конституційного права шукають посилання ЄКПЛ і правові позиції ЄСПЛ у рішеннях Конституційного Суду України; фахівці з кримінального, цивільного і сімейного – у рішеннях судів загальної юрисдикції; фахівці з фінансового права – у рішеннях адміністративних судів. Відповідно, за логікою, і нам залишається шукати посилання ЄКПЛ і правові позиції ЄСПЛ у рішеннях господарських судів. (Добре, що вони це роблять самостійно.) Отже, основний тягар дослідної роботи з пошуку та виокремлення статей Конвенції і правових позицій ЄСПЛ, що мають впливати на регулювання внутрішньодержавних відносин, покладено саме на юристів-практиків – суддів зазначених судів і відповідних судових інстанцій. (Добре, що в Україні багато з них, а також їх помічники, мають наукові ступені або були колишніми викладачами.)

По-друге, на підставі цієї практики застосування ЄКПЛ національними судами в зазначених наукових публікаціях наведені дуже цікаві пояснення причин її застосування та її місця в ієрархії правових джерел відповідної галузі національного права України.

Зокрема, щодо *конституційного права України* Т. М. Слінько на підставі дослідження численних прикладів застосування практики ЄСПЛ у діяльності Конституційного Суду України зробила висновок про те, що цей Суд таким чином надає власним правовим позиціям ще більшого авторитету «та однозначно показує узгодженість правових позицій органів правосуддя національної та міжнародних правових систем»; він використовує рішення ЄСПЛ «і як засіб конкретизації положень національного законодавства в галузі захисту та забезпечення прав і свобод людини» [18, с. 600]. Аналогічну позицію висловлює Г. Юровська, яка сама є суддею КСУ. Вона прямо вказує на допоміжний характер практики ЄСПЛ «у національному правозахисному механізмі, який має використовуватися органами конституційної юрисдикції» [19, с. 114]. Г. Юровська особливо підкреслює, що «в діяльності КСУ рішення ЄСПЛ використовуються переважно для підтвердження застосування внутрішньодержавних норм, не уникаючи при цьому думки про основоположне значення міжнародних правил як критеріїв оцінки внутрішнього регулювання. Адже вся система положень конвенційних цінностей, увібрала в себе традиційні конституційні доробки держав-учасниць» [19, с. 116].

Якщо прибрати політес щодо «основоположного значення міжнародних правил» і «конвенційних цінностей» (що дійсно має бути), із вищевказаного можна зробити висновок, що практика ЄСПЛ: а) відокремлена від ЄКПЛ;

б) найчастіше використовується як певна додаткова ілюстрація «правильності позицій КСУ»; і в) має практичне значення для конкретизації положень національного законодавства в галузі прав людини і усунення прогалин у правовому регулюванні.

Аналогічних висновків доходять А. В. Кісіль, К. О. Шпак і В. А. Мисливий щодо рішень ЄСПЛ у *кримінальному праві України*: «...його головним завданням є усунення прогалин у законодавстві про кримінальну відповідальність, вирішення дискусійних питань та тлумачення оціночних понять» [20, с. 25].

На практику ЄСПЛ як на «реальне» джерело кримінального права України чітко вказує О. В. Ільїна [21, с. 168]. При цьому слід зазначити, що в її розмірковуваннях є певна непослідовність. Так, з одного боку, вчена підкреслює наявність «нерозривного зв'язку Конвенції та рішень ЄСПЛ», оскільки вони є результатом тлумачення Конвенції. Але, з іншого боку, дослідниця, як впливає із контексту, не бачить нічого дивного в застосуванні українськими судами правових позицій ЄСПЛ без посилань на відповідні норми ЄКПЛ. Вона також пропонує закріпити в Кримінальному кодексі України норму, аналогічну ч. 5 ст. 9 КПК України, де йдеться про застосування кримінального процесуального законодавства України з урахуванням практики ЄСПЛ [21, с. 168–169].

Щодо кримінального права також розмірковує Ю.В. Суржик. Він погоджується з тим, що «прецеденти ЄСПЛ» є джерелом даної галузі, «оскільки у своїх рішеннях ЄСПЛ створює норму тлумачення» [22, с. 588], проте він не вважає практику ЄСПЛ джерелом кримінального законодавства [22, с. 589]. Це, на думку вченого, необхідно робити, оскільки треба розмежовувати поняття «джерело права» і «джерело законодавства», тому що вони не збігаються за колом джерел: «Система законодавства втілена у законодавстві й інших нормативно-правових актах, а система права – не тільки в позитивному праві, а й відображена у звичаєвому праві, неписаних принципах права і аксіомах, міжнародно-правових актах, які мають рекомендаційний характер, договорах нормативного змісту, судових прецедентах і навіть у правосвідомості» [22, с. 588]. Автор підкреслює, що саме «цим кримінальне право відрізняється від інших галузей права» [22, с. 588].

Ю. В. Чижмарь погоджується з тим, що практика ЄСПЛ входить у систему джерел *трудового права України* і має «прямий регулятивний вплив на систему трудових правовідносин в Україні» [23, с. 236]. Водночас, на думку вченого, «рішення ЄСПЛ виступають радше орієнтирами у вирішенні судових справ, аналогічних тим, що розглядаються ЄСПЛ» [23, с. 236]. Умовою для застосування практики ЄСПЛ він вважає недостатність законодавчого

врегулювання трудових відносин і акцентує увагу на усуненні прогалин як її основної функції (поряд із допомогою у врегулюванні колізій при застосуванні чинного трудового законодавства, неоднозначному трактуванні норм законів тощо) [23, с. 237]. Вчений ставить собі дуже цікаве і актуальне питання: чи зобов'язані національні суди посилатися на норми ЄСПЛ і практику Суду, якщо сторони спору не посилаються на них, і надає досить ухильну відповідь: все залежить від спеціальних знань і навичок конкретного судді щодо їх правильного застосування, оскільки брак такого досвіду «може бути підставою для скасування або зміни судових рішень у разі їх перегляду судами вищих інстанцій» [23, с. 237]. (Тобто ми знову стикаємося з питанням про «якість суддів».) Загальний висновок Ю. В. Чижмаря полягає в тому, що й досі відсутня єдина позиція щодо застосування практики ЄСПЛ як джерела трудового права. Він упевнений, що «застосування практики ЄСПЛ має сприяти формуванню єдності судової практики у захисті прав, свобод та інтересів людини, а не підміняти аргументи та/або мотивувальну частину судового рішення або знову ж таки виступати невід'ємним його атрибутом» [23, с. 238].

Т. Коваленко серед джерел *земельного права України* розглядає практику ЄСПЛ як інтерпретаційно-правовий прецедент, тобто як «акт казуального (від. лат. *casus* – випадок) офіційного роз'яснення (тлумачення) органом державної влади змісту правової норми, що набуває загальнообов'язкового характеру при з'ясуванні цієї норми в усіх наступних випадках її застосування іншими органами» [24, с. 83–84]. Авторка, дослідивши практику ЄСПЛ у справах проти України, в яких присутній земельно-правовий елемент, по-перше, не впевнена, чи має юридичне значення для України аналогічна практика щодо інших держав, оскільки залишається невизначеним саме поняття «практика ЄСПЛ»; і по-друге, зазначає ускладненість застосування практики ЄСПЛ як джерела земельного права у зв'язку з «відсутністю систематизованих рішень цього Суду у сфері земельних відносин» [24, с. 86–87].

Р. Б. Сабодаш повністю погоджується з тим, що рішення ЄСПЛ, як «особлива форма прецеденту, створювана наднаціональним органом» [25, с. 144], є джерелом *цивільного права України*. Особливість міркувань дослідника – в тому, що він повністю відокремлює рішення ЄСПЛ від самої Конвенції, оскільки вони встановлюють правила поведінки, які прямо не передбачені Конвенцією і, отже, мають всі необхідні ознаки джерела права. [25, с. 141–142].

Аналогічну позицію займає В. А. Ватрас, який повністю підтримує визнання практики ЄСПЛ як самостійного джерела *сімейного права України*, оскільки

вона «досить часто виводить із Конвенції нові положення, в тому числі нові права особи» і, таким чином, «є результатом інтерпретаційної, фактично правотворчої діяльності» [26, с. 186]. Сама ЄКПЛ, на його думку, є самостійним джерелом сімейного права України в силу приписів ст. 13 Сімейного кодексу України [26, с. 186] (в якій міститься загальне формулювання про міжнародні договори України як частину національного законодавства України [27]).

У *господарському процесуальному праві*, на думку Н. В. Загородньої, «вести мову про рішення ЄСПЛ суто як про інтерпретаційні акти означає звужувати їхній правовий зміст» [28, с. 54]. Як й інші науковці, дослідниця відзначає нерозривний зв'язок практики ЄСПЛ із Конвенцією, але разом з тим, виокремлює її в самостійне джерело права, що має певні особливості. На її думку, рішення ЄСПЛ саме як джерело господарського процесуального права «не може розумітися як прецедент (у його класичному значенні)»; «оскільки практика ЄСПЛ не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу переконливого прецеденту» [28, с. 56]. Мається на увазі той різновид прецеденту, що характерний для країн як англосаксонського, так і континентального права, де діє доктрина *jurisprudence constante* (тобто доктрина «усталеної судової практики»). Переконливий прецедент (*persuasive precedent*) – це судові рішення, що саме по собі не утворює прецедент, але є авторитетним в силу авторитетності суду, що його прийняв, і тому, хоча і не є обов'язковим для інших судів, тим не менш впливає на їх практику [29, с. 50, 51]. Отже, Н. В. Загородня не бачить у практиці ЄСПЛ суворих нормативно-правових якостей.

Крім цього, на підставі аналізу діяльності господарських судів дослідниця виокремлює низку їх труднощів у роботі з рішеннями ЄСПЛ, зокрема: а) практика самого ЄСПЛ є нечіткою, оскільки він сам може відхилитися від неї; б) відсутнє забезпечення господарських судів офіційними перекладами рішень ЄСПЛ (особливо це стосується рішень, прийнятих щодо інших держав); в) «неоднакове застосування судами відповідних рішень» [28, с. 56].

Інша відома вчена у галузі господарського процесуального права Л. М. Ніколенко вважає, що застосування практики ЄСПЛ сприяє «підтриманню авторитету господарського судочинства як ефективної та справедливої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам»; рішення Суду формують певні загальні стандарти вирішення спорів взагалі і господарських зокрема, що врешті-решт «сприяє гармонізації національного законодавства» [30, с. 77]. Вчена впевнена, що під впливом ЄКПЛ і практики ЄСПЛ в Україні почало застосовуватися нове джерело права – судовий прецедент [30, с. 77–78].

Нарешті, про практику ЄСПЛ як джерело *господарського права* майже 10 років тому писав у своїй монографії О. В. Джуринський [31, с. 95–99]. Слід зазначити, що монографія була присвячена комплексному дослідженню джерел господарського права України і, власне, являла собою дзеркальні результати його роботи над кандидатською дисертацією [1]. У відповідному розділі (2.3 монографії і 2.3 дисертації) автор, на відміну від цитованих вище дослідників, не занурювався у складні теоретичні питання: поняття і правова природа практики ЄСПЛ, особливості її застосування господарськими судами України тощо. Але він беззаперечно визнав її джерелом господарського права України на підставі аналізу статей 17 і 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV, а також вказав, які рішення ЄСПЛ, на його думку, заслуговують на увагу господарських судів і навів цікаві дані з Єдиного державного реєстру судових рішень щодо застосування практики ЄСПЛ Вищим господарським судом України (з 1 січня 2010 р. по 1 березня 2016 р. понад 870 посилань на неї у постановках ВГСУ) [1, с. 96–98].

Н. В. Іванюта відзначає особливий статус рішень ЄСПЛ у національній правовій системі й дискусійність їх застосування як джерела права. Це зумовлено, на її думку, «різномістовністю» ст. 9 Конституції України і ст. 17 Закону № 3477-IV від 23.02.2006 р. про те, що суди застосовують під час розгляду справ ЄКПЛ і практику ЄСПЛ як джерело. Цю «різномістовність», як вбачається із контексту, було врегульовано інформаційним листом ВГСУ «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини» від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16, відповідно до якого господарським судам України наказано застосовувати рішення й ухвали ЄСПЛ із будь-якої справи, що перебувала в його провадженні [31, с. 64].

Вважаємо, що на підставі вищевикладеного вже можна зробити проміжні висновки з урахуванням того, що оглянути всі українські наукові публікації за даною тематикою в межах однієї статті неможливо. Але те, що вже є в наявності, свідчить про досить обережне ставлення до ЄКПЛ і практики Суду. Ця обережність, швидше, є поєднанням, з одного боку, примусової необхідності застосування їх у повсякденній юридичній практиці в силу норм дії ст. 9 Конституції України (для ЄКПЛ) і Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV (для практики ЄСПЛ), а з іншого боку, незрозумілістю правової природи цих джерел, що прямо впливає і на визнання за практикою ЄСПЛ юридичної сили, і на визначення за ЄКПЛ і рішень

ЄСПЛ місця серед інших джерел кожної відповідної галузі національного права України.

2.3. Значення міжнародно-правової природи ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ для їх правильного застосування у внутрішньому праві України

Для України легітимність Конвенції означає, що за ієрархією вона вище ніж її Конституція і закони. На цей час є усталеним аналогічне ставлення до Конвенції і в усіх інших її державах-учасниках. Воно формувалося поступово, оминаючи перешкоди у вигляді усталених національних звичаєвих і законодавчих норм, що закріплювали найбільш популярні в європейських суспільствах погляди на взаємодію міжнародного і внутрішнього права – різні форми моністичних і дуалістичних концепцій [32].

Перевага Конвенції в тім, що за своєю правовою природою вона є міжнародним договором і, отже, на відміну від української Конституції і законів, вона має іншу легітимність, оскільки є результатом волевиявлення її сторін – суб'єктів міжнародного права. Ця легітимність ЄКПЛ вище ніж Конституція і закони України. Вона забезпечена дією: а) загальноновизнаного основного принципу міжнародного права і, одночасно, загального принципу права – «гранд-норми» (за словами Г. Кельзена) *pacta sunt servanda*, який також закріплений у ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.; б) ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., відповідно до якої «учасник (договору – Ю. ІІІ. і О. ІІІ.) не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору»; в) нормами самої Конвенції, зокрема, ст. 1 згідно з якою «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені у розділі I цієї Конвенції»; г) Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. [5], який є висловленням остаточної згоди на обов'язковість ЄКПЛ для України.

Включення Конвенції (як і багатьох інших міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) на підставі ст. 9 Конституції України і п. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV [7] до національного законодавства України і намагання застосовувати її «у порядку, передбаченому для норм національного законодавства», не змінило її правову природу, але викликало жваву дискусію, що мала реальні практичні наслідки. Дискусія, як добре відомо, головним чином зосередилася навколо практичних аспектів реалізації Конвенції – рішень ЄСПЛ. Пік дискусії – юридичне значення для

національної адміністративної і судової системи так званих «прецедентів ЄСПЛ», а точніше його «правових позицій», оскільки питання виконання конкретних рішень ЄСПЛ у справах, ініційованих українськими заявниками, абсолютно зрозуміло – вони повинні виконуватися в силу ст. 46 ЄКПЛ і п. 1 вищезгаданого Закону про ратифікацію ЄКПЛ і протоколів до неї.

Причини дискусії добре зрозумілі, оскільки для української правової системи, яка розвивається в межах романо-германської (континентальної) правової сім'ї, застосування судових рішень як юридично обов'язкових прецедентів досить нетипове. Але логіка законодавства і вельми невідпрацьоване поняття «практика Суду», що надано в п. 1 ст. 1 Закону 2006 р. («практика Суду – практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини»), спонукали до неї. Логіку абсурду теж зрозуміло: оскільки ЄКПЛ – частина законодавства України, то сам ЄСПЛ – частина судової системи України, оскільки заснований на підставі «частини законодавства» (?!), то що являють собою його рішення (як прецеденти або правові позиції), коли рішення власних національних судів такої сили не мають?

У вітчизняній доктрині міжнародного права на хибність таких міркувань, що впливають із суперечливих законодавчих формулювань, вже давно звернули увагу. Ще майже три десятиліття тому вельми авторитетний радянсько-українсько-російський вчений І. І. Лукашук вказував на невідпрацьованість формулювань п. 1 ст. 9 Конституції України та деяких інших конституцій країн колишнього СРСР про визначення міжнародних договорів частиною їх національного законодавства. Вчений писав: «Формулювання, що зустрічається в конституціях: міжнародний договір – “частина законодавства” видається не кращим, оскільки договір може бути частиною права країни, може мати силу закону, але не може бути віднесений до законодавства» [33, с. 64].

Щодо недоречності дискусії про прецедентність рішень ЄСПЛ інший видатний український вчений – В. І. Євїнтов – попереджав ще у 2001 р. Він, зокрема, наголошував на необхідності існування певних умов для визнання рішень судів як джерел права: «Це, по-перше, функціонування структурованого та інституціоналізованого соціального середовища. По-друге, ustalена ієрархічна система судів, рішення яких базуються на принципі наступництва. І, нарешті, необхідно, щоб у цій системі існувало визнання, що рішення судів містять прецеденти, які розглядаються як джерела права». У міжнародному праві, наголошував вчений, ситуація інша – «рішення судів там розглядаються лише як засіб встановлення існування норм права (ст. 38)»

[32, с. 617]. (Мається на увазі підп. «d» п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, який вплинув на діяльність й інших міжнародних судів, тому що за загальним правилом вони не встановлюють норми міжнародного права, а лише застосовують [33, с. 617].)

Характеризуючи ЄСПЛ, В. І. Євінгов зазначав, що він «діє в особливій міждержавній системі захисту прав людини», яка дуже «неоднорідна: в ній взаємодіють держави з різними правовими системами, економіками і політичним рівнем розвитку»; в ній «не існує системи судів – Страсбурзький суд виконує лише субсидіарну (вторинну) функцію контролю» [32, с. 617]. До того ж і «юриспруденція Суду» (як сукупність його рішень) не є стабільною і поступово змінюється. Тому загальний висновок вченого полягає в тому, що «силу *erga omnes* рішень Суду не можна виводити з їхньої природи як прецедентів у тому класичному вигляді, як це існує в країнах *civil law*. До того ж у Конвенції ми не знаходимо положень, які можна було б витлумачити в зазначеному сенсі» [32, с. 618]. Отже, «не самі рішення як такі є обов'язковими для всього загалу сторін, а власне Конвенція в такому вигляді, як її витлумачив Суд» [32, с. 619].

Отже, практика Суду (в цьому разі) – це тлумачення ним норм Конвенції. Вона має інтерпретаційний характер та має застосовуватися лише з обов'язковим посиланням на норму Конвенції, якої вона стосується.

Такий підхід відповідає п. 3 «b» ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., відповідно до якого поряд із контекстом договору враховується наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення. У зверненні до Суду (формулярі) слід обов'язково вказати на норму Конвенції, яка, на думку заявника, порушена. Сам ЄСПЛ у своїх рішеннях, здійснюючи правовий аналіз обставин справи, обов'язково вказує на норми Конвенції, щодо яких він здійснює тлумачення. Чому українські адміністративні й судові органи мають діяти інакше, застосовуючи практику Суду окремо від норм Конвенції?

Виділимо аргумент, який зустрічається у спеціалістів із певних галузей національного права України, на користь виокремлення практики ЄСПЛ в самостійне джерело – наявність рішень Суду, в яких сформульовані відмінні від Конвенції правила поведінки. Зазначимо, що така проблема дійсно існує і на неї вже давно звернули увагу як у зарубіжній, так і у вітчизняній доктрині міжнародного права. На наш погляд, треба виокремити дві її складові.

По-перше, в ЄКПЛ, як у міжнародний договір, стратегічною метою якого є захист прав і свобод людини, від самого початку закладався значний потенціал до розширення його змісту. Це було визначено самим Судом

у п. 8 рішення у справі *Wemhoff v. Germany* від 27.06.1968 р.: «З огляду на те, що це правотворчий договір, також необхідно шукати тлумачення, яке є найбільш відповідним для реалізації мети та досягнення об'єкта договору, а не такого, яке обмежувало б якомога більшою мірою зобов'язання, взяті на себе Сторонами» [35].

Але вже через кілька років із посиланням на попередню справу в рішенні у справі *Golder v. The United Kingdom* від 21.02.1975 р. ЄСПЛ заявив, що таке розширення обґрунтоване, але не безмежне. Справа стосувалася застосування п. 1 ст. 6 Конвенції. У п. 35 цього рішення Суд вказав, що «було б немислимо, якби п. 1 ст. 6 містив докладний опис процесуальних гарантій, що надаються сторонам у цивільних справах, і не захищав би насамперед того, що дає можливість практично користуватись такими гарантіями – доступу до суду». Але вже в наступному п. 36 він чітко прив'язав таке розширювальне тлумачення саме до норми п. 1 ст. 6: «Усе згадане вище призводить до того, що право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складників права, гарантованого ст. 6 п. 1. Це не є розширювальним тлумаченням, що накладає нові зобов'язання на Договірні Держави: цей висновок засновано на термінології першого речення ст. 6 п. 1, прочитаного в контексті цієї статті з урахуванням предмета й мети нормативного договору, яким є Конвенція, а також загальних принципів права» [36].

По-друге, надмірні розширювальні тлумачення Конвенції також є відображенням добре відомої проблеми в інтерпретаційній діяльності Суду – «суддівського активізму». С. Б. Карвацька визначає його так: «Як правило, його використовують для критики суддів, які не просто інтерпретують або застосовують юридичний текст в активний спосіб, а вирішують справи, не враховуючи норми закону, яку мають намір застосувати. Або ж його використовують, щоб звинуватити суддів, які не дотримуються принципу добросовісності при винесенні рішень» [37, с. 217]. Зрозуміло, що це вже інша проблема, яка потребує іншого, на наш погляд, політичного реагування.

3. ЄКПЛ і правові позиції ЄСПЛ у системі джерел господарського права України

Ураховуючи вищевикладене, визначити місце ЄКПЛ і правових позицій Суду в системі джерел господарського права України уявляється не досить складним – їх місце таке ж, як і будь-яких міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У сучасній українській доктрині господарського права про це писав, зокрема, Р. Б. Прилуцький, який, до речі, при визначенні джерел господарського

права взагалі не згадував про ЄКПЛ і практику ЄСПЛ. Ми абсолютно згодні з його критикою ст. 7 Господарського кодексу України, яка не містить посилань на будь-які міжнародні договори України, і підтримуємо його думку щодо включення їх до переліку джерел господарського права, який він надав у своїх авторських пропозиціях щодо нового викладення змісту зазначеної статті. При цьому звернемо увагу на те, що вчений помістив міжнародні договори «як частину національного господарського законодавства України» лише на дев'яте місце, хоча і визнав їх пріоритет над «актами господарського законодавства» [38].

Звісно, що наразі Господарський кодекс України переживає нелегкі часи – він знаходиться у процесі скасування, але питання застосування міжнародних договорів в цілому і ЄКПЛ зокрема у сфері правового регулювання господарських відносин України все одне залишиться.

Практика господарських судів України демонструє стійку тенденцію до застосування Конвенції і практики Суду, оскільки предмет правового регулювання господарського права в деяких аспектах збігається, а в деяких – наближений до предмета правового регулювання окремих норм ЄКПЛ. Насамперед ідеться про ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, яка забезпечує захист права власності. Так, відповідно до «огляду практики застосування судьями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік» були застосовані «положення Конвенції та рішення ЄСПЛ, зокрема, при розгляді справ:

- у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно;
- у спорах, що виникають із земельних відносин;
- у спорах щодо захисту ділової репутації;
- у спорах щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- у спорах щодо застосування антимонопольного та конкурентного законодавства;
- у спорах щодо обігу цінних паперів;
- у спорах щодо корпоративних відносин;
- у спорах, що виникають із правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі;
- у спорах щодо приватизації майна;
- у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів (договорів);
- у спорах щодо недоговірних зобов'язань;
- у спорах, щодо застосування природоохоронного законодавства;

- у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їхніх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності;
- про банкрутство та у спорах з майновими вимогами до боржника;
- щодо оскарження рішень третейських судів та про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів;
- за скаргами на дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця;
- щодо розгляду процесуальних питань (відновлення пропущеного строку, сплата судового збору тощо)» [3, с. 8–9].

Інструкції господарським судам України щодо застосування ЄКПЛ і практики ЄСПЛ надані Вищим господарським судом України в своєму Інформаційному листі «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини» від 22.04.2016 р № 01-06/1444/16 (далі – Лист) [39]. У ньому поняття «практика Суду» використовується у повній відповідності до Закону 2006 р., тобто без поділу на ту практику, що являє собою рішення ЄСПЛ за конкретними зверненнями фізичних і юридичних осіб щодо порушень Конвенції на території України, і практику як правові позиції ЄСПЛ, про що йшлося вище за текстом. Тому лише з контексту впливає, про яку саме «практику Суду» йдеться.

Так, зокрема, згідно з абз. 3 п. 2 Листа «господарським судам у здійсненні судочинства зі справ, віднесених до їх підвідомчості, слід застосовувати судові рішення та ухвали Суду з будь-якою справи, що перебувала в його провадженні». Можна припустити, що в даному випадку йдеться саме про правові позиції ЄСПЛ. Принаймні, саме це твердження Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду України прокоментував так: «При застосуванні рішень ЄСПЛ як джерела права суд повинен, по-перше, чітко зазначати, яким правовим позиціям, викладеним у рішеннях ЄСПЛ, не відповідає розглядуване у конкретній справі питання, а по-друге, показати очевидний зв'язок між фактичними обставинами, в яких ЄСПЛ дійшов відповідного висновку, та справою, в якій вже український (господарський) суд застосовуватиме такий висновок» [38].

Отже, ми бачимо пряму вказівку господарським судам України на застосування практики (правових позицій) ЄСПЛ. При цьому відсутня вказівка на необхідність одночасного посилання на конкретні норми Конвенції, щодо яких Судом були ухвалені рішення, які містять відповідні правові

позиції. З вищевказаних причин ми не підтримуємо такий підхід, оскільки він призвів до штучного відділення практики ЄСПЛ від власне Конвенції. Саме це, на нашу думку, має наслідком те, що в Листі відсутнє пояснення щодо дій судді у разі виявлення колізій між нормами внутрішнього господарського права і Конвенцією з відповідною практикою Суду. Одна справа – пояснювати колізію норми національного законодавства з нормою міжнародного договору України з урахуванням практики його застосування, інша – з окремою правовою позицією міжнародного судового органу із дискусійним статусом у внутрішньому праві. Принаймні, це дозволяє зрозуміти, чому в господарському судочинстві це джерело – ЄКПЛ і правові позиції ЄСПЛ – більшою мірою використовується комплементарно, а нерідко навіть ілюстративно, тобто для надання зовнішнього додаткового авторитету мотивувальній частині суддівського рішення, заснованого на нормах внутрішнього законодавства.

У зв'язку з цим підкреслимо, що незважаючи на те, що Господарським кодексом України не врегульоване питання взаємодії з міжнародними договорами України, відповідь на нього чітко впливає зі змісту п. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV, який вказує: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [7].

Також зазначимо, що у разі доведення до кінця процедури скасування ГК України, основним законодавчим актом, що регулюватиме господарські відносини, стане Цивільний кодекс України, п. 2 ст. 10 якого недвозначно вказує на пріоритет міжнародних договорів, «укладених у встановленому законом порядку», над правилами, встановленими «відповідним актом цивільного законодавства України» [40].

Висновки

Майже через тридцять років після приєднання України до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколів до неї ще залишаються питання щодо її правильного застосування у внутрішньому правопорядку України. Це найбільш помітно саме на прикладі окремих галузей національного права України, де нормативний доробок суверенної правової доктрини зустрічається з міжнародним досвідом регулювання відповідних відносин. Україна, обравши шлях якомога глибокої інтеграції до європейського і євроатлантичного політико-правового простору, нормативно надала переваги саме останньому. Ми в даному випадку не

надаємо цьому власної оцінки, а просто констатуємо факт, з якого випливає необхідність коректного застосування міжнародно-правових договорів України, особливо таких, як ЄКПЛ.

Ураховуючи, що аналіз загальних аспектів застосування ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ був присвячений формулюванню порад їх правильного застосування у регулюванні саме господарських відносин в Україні, зазначимо, що цим джерелом вплив міжнародного права не обмежується. Україна за свою історію як суверенна держава уклала або приєдналася до великої кількості міжнародних договорів, зобов'язання за якими прямо і безпосередньо впливають на різноманітні аспекти діяльності суб'єктів господарської діяльності. Це і документи Світової організації торгівлі, і Міжнародної організації праці, і Всесвітньої організації охорони здоров'я і багатьох-багатьох інших, а також численні відповідні двосторонні договори. Зобов'язання за ними не лише впливають на внутрішню правову політику у сфері господарюванні, а в тому числі перетинаються між собою – інколи доповнюючи одне одного, а частіше – заходячи у суперечність одне з одним. Це повною мірою стосується і ЄКПЛ, але це предмет вже наступних досліджень.

Список використаних джерел

- [1] Джуринський О. В. Джерела господарського права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 238 с.
- [2] Іванюта Н. В. Теоретичні питання дії джерел господарського права в часі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 62–66. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/6_2016/part_1/13.pdf (дата звернення: 25.04.2025).
- [3] Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. 56 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf (дата звернення: 25.04.2025).
- [4] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_004#Text (дата звернення: 25.04.2025).
- [5] Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
- [6] Конституція України : офіц. текст від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
- [7] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#top> (дата звернення: 25.04.2025).
- [8] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
- [9] Case of Tyrer v. the United Kingdom. (Application no. 5856/72). Strasbourg, 25 April 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57587> (last accessed: 25.04.2025).

- [10] Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та Суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета онлайн*. 28 квітня 2020 р. № 8(714). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 25.04.2025).
- [11] Горобець Н. С., Лелека С. С. Обов'язковість застосування судами України практики Європейського суду з прав людини як джерела права. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 378–384. <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.58>.
- [12] Синицин П. М. Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело конституційного права України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 19–23. <https://doi.org/10.15421/391949>.
- [13] Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
- [14] Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top> (дата звернення: 25.04.2025).
- [15] Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
- [16] Єгоров А. Є. Деякі питання застосування рішень Європейського суду з прав людини у якості джерела права в Україні: особливості і проблеми. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 2(54). С. 51–59. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2\(54\).264401](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2(54).264401).
- [17] Кононенко В. П. Особливості інтерпретації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. як правозахисного договору. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 194–202.
- [18] Слїнько Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 596–601. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 25.04.2025).
- [19] Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–130. URL: <https://ccu.gov.ua/library/praktyka-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudyny-v-rishennyah-organu-konstytuciyanoi-yurysdykciyi> (дата звернення: 25.04.2025).
- [20] Кісіль А. В., Шпак К. О., Мисливий В. А. Місце прецеденту ЄСПЛ в системі кримінального права України. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 22–27. <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.4>.
- [21] Ільїна О. В. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 2(27). С. 167–171. [https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i2\(27\).212](https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i2(27).212).
- [22] Суржик Ю. В. Практика Європейського суду з прав людини – джерело кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 587–589. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/147>.
- [23] Чижмарь Ю. В. Значення практики використання рішень Європейського суду з прав людини в системі джерел трудового права України. *Юридична наука*. 2020. Том 2. № 5(107). С. 233–240. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.29>.
- [24] Коваленко Т. Практика Європейського Суду з прав людини як джерело земельного права України. *Юридична Україна*. 2016. № 11–12. С. 82–88.

- [25] Сабодаш Р. Б. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. № 9. С. 140–145.
- [26] Ватрас В. А. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом сімейного права. *Приватне право та підприємництво*. 2011. № 10. С. 185–188.
- [27] Сімейний кодекс України. URL: <https://www.google.com/search?client=opera&q=укра+алфавит&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (дата звернення: 25.04.2025).
- [28] Загородня Н. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел господарського процесуального права. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 53–59. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-53-59>.
- [29] Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 49–52. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3006701>.
- [30] Джуринський О. В. Джерела господарського права України : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 200 с.
- [31] Іванюта Н. В. Теоретичні питання дії джерел господарського права в часі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 62–66.
- [32] Євінгов В. І. Здійснення рішень Європейського Суду з прав людини у внутрішньому правопорядку держав. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. С. 612–626.
- [33] Щёкин Ю. В. Теория обязательного судебного прецедента в современной украинской доктрине международного права. «*Leges et vita*» («Закон и Жизнь»). Іануаріе 2014. № 1/3(265). С. 233–236. (Молдова).
- [34] Лукашук И. И. Конституции государств и международное право. Москва : Спарк, 1998. 124 с.
- [35] Case of Wemhoff v. Germany (Application no 2122/64). Strasbourg, 27 June 1968. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595> (last accessed: 25.04.2025).
- [36] Case of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70). Strasbourg, 21 February 1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (last accessed: 25.04.2025).
- [37] Карвацька С. Б. Інтерпретація міжнародного права: доктрина і практика : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 504 с.
- [38] Прилуцький Р. Б. Джерела господарського права за чинним законодавством України. *Форум права*. 2010. № 2. С. 409–419.
- [39] Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про Європейську конвенцію 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини» від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
- [40] Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення: 25.04.2025).

References

- [1] Dzhurynskiy, O.V. (2016). *Sources of Economic Law of Ukraine*. Ph.D. Thesis. Kyiv.
- [2] Ivanyuta, N.V. (2016). Theoretical issues of the action of sources of economic law in time. *Law and Society*, 6, 62-66. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/6_2016/part_1/13.pdf.

- [3] See, for example: Review of the practice of applying the decisions of the European Court of Human Rights by judges of the Cassation Economic Court of the Supreme Court when adopting resolutions for 2018. 56 p. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf.
- [4] Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_004#Text.
- [5] Law of Ukraine No. 475/97-VR "On the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention". (July 17, 1997). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>.
- [6] Constitution of Ukraine. (June 28, 1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
- [7] Law of Ukraine No. 1906-IV "On international treaties of Ukraine". (June 29, 2004). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#top>.
- [8] Law of Ukraine No. 3477-IV "On the execution of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights". (February 23, 2006). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
- [9] Case of Tyrer v. the United Kingdom (Application no. 5856/72). (April 25, 1978). Strasbourg. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57587>.
- [10] Monayenko A., & Smirnova, K. (April 28, 2020). Application of the practice of the ECHR and the Court of Justice of the EU on the example of administrative proceedings. *Yurydychna Gazeta*, 8(714). Retrieved from <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogoSudochinstva.html>.
- [11] Gorobets, N.S., & Leleka, S.S. (2023). Obligation of the courts of Ukraine to apply the practice of the European Court of Human Rights as a source of law. *Kyiv Law Journal*, 1, 378-384. <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.58>.
- [12] Sinitsyn, P.M. (2019). Decisions of the European Court of Human Rights as a source of constitutional law of Ukraine. *Current Problems of Domestic Jurisprudence*, 5, 19-23. <https://doi.org/10.15421/391949>.
- [13] Economic Procedure Code of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
- [14] Code of Administrative Procedure of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top>.
- [15] Criminal Procedure Code of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- [16] Egorov, A.E. (2022). Some issues of the application of decisions of the European Court of Human Rights as a source of law in Ukraine: features and problems. *Bulletin of NTUU "KPI". Political science. Sociology. Law*, 2(54), 51-59. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2\(54\).264401](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2(54).264401).
- [17] Kononenko, V.P. (2011). Peculiarities of the interpretation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 as a human rights treaty. *Public Law*, 3, 194-202.
- [18] Slinko, T.M. (2013). The practice of the European Court of Human Rights as a source of interpretative activity of the Constitutional Court of Ukraine. *Forum of Law*, 3, 596-601. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

- [19] Yurovska, G. (2021). The practice of the European Court of Human Rights in decisions of the body of constitutional jurisdiction. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 5, 110-130. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/library/praktyka-yevropeyskogo-suduz-prav-lyudyny-v-rishennyah-organu-konstytuciynoyi-yurysdykciyi>.
- [20] Kisil, A.V., Shpak, K.O., & Myslivy, V.A. (2022). The place of the ECHR precedent in the system of criminal law of Ukraine. *Current Problems of Politics*, 70, 22-27. <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.4>.
- [21] Ilyina, O.V. (2019). The decision of the European Court of Human Rights as a source of criminal law of Ukraine. *Prykarpatskyi Yuridichnyi Visnyk*, 2(27), 167-171. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).212](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).212).
- [22] Surzhyk, Y.V. (2022). Case Law of European Court of Human Rights – Source of Criminal Law of Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 587-589. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/147>.
- [23] Chyzhmar, Y.V. (2020). The significance of the practice of using the decisions of the European Court of Human Rights in the system of sources of labor law of Ukraine. *Juridical Science*, 2(5(107)), 233-240. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.29>.
- [24] Kovalenko, T. (2016). The practice of the European Court of Human Rights as a source of land law in Ukraine. *Legal Ukraine*, 11-12, 82-88.
- [25] Sabodash, R.B. (2013). The practice of the European Court of Human Rights as a source of civil law in Ukraine. *Our Law*, 9, 140-145.
- [26] Vatras, V.A. (2011). Recognition of the practice of the European Court of Human Rights as a source of family law. *Private Law and Entrepreneurship*, 10, 185-188.
- [27] Family Code of Ukraine. Retrieved from <https://www.google.com/search?client=opera&q=укра+алфавит&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (access date: 25.04.2025).
- [28] Zagorodnia, N.V. (2019). Influence of the European human rights court's decisions on the system of sources of economic procedural law. *Legal Journal of Donbas*, 2, 53-59. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-53-59>.
- [29] Popov, Yu. (2010). Judgments of the European Court of Human Rights as Nonbinding Persuasive Precedents: English and Ukrainian Experience. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 49-52. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3006701>.
- [30] Dzhurynskyi, O.V. (2016). *Sources of Economic Law of Ukraine*. Kyiv: Lira-K Publishing House.
- [31] Ivanyuta, N.V. (2016). Theoretical issues of the action of sources of economic law in time. *Law and Society*, 6, 62-66.
- [32] Yevintov, V.I. (2001). Implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in the internal legal order of states. State formation and law-making in Ukraine: experience, problems, prospects. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law. (pp. 612-626).
- [33] Shchokin, Y.V. (2014). The theory of mandatory judicial precedent in the modern Ukrainian doctrine of international law. *Legea și Viața (Law and Life)*, 1/3(265), 233-236.
- [34] Lukashuk, I.I. (1998). State constitutions and international law. Moscow: Spark.

- [35] Case of Wemhoff v. Germany (Application no 2122/64). (June 27, 1968). Strasbourg. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57595>.
- [36] Case of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70). (February 21, 1975). Strasbourg. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
- [37] Karvatska, S.B. (2019). *Interpretation of international law: doctrine and practice*. Chernivtsi: Chernivtsi. National University named after Yu. Fedkovych.
- [38] Prylutsky, R.B. (2010). Sources of economic law according to the current legislation of Ukraine. *Law Forum*, 2, 409-419.
- [39] Information letter of the Supreme Economic Court of Ukraine No. 01-06/1444/16 "On the European Convention of 1950, the jurisdiction and practice of the European Court of Human Rights". (April 22, 2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16#Text>.
- [40] Civil Code of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top>.

Юрій Вадимович Щокін

доктор юридичних наук, професор

доцент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна

e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0002-8082-2367

Олена Олександрівна Щокіна

кандидатка юридичних наук, доцентка

старша викладачка кафедри господарського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна

e-mail: o.o.shchokina@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0001-8320-5543

Yuri V. Shchokin

Doctor of Law, Professor

Associate Professor of the European Union Law Department

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0002-8082-2367

Olena O. Shchokina

Ph.D. in Law, Associate Professor

Senior Lecturer of the Economic Law Department

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: o.o.shchokina@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0001-8320-5543

Рекомендоване цитування: Щокін Ю. В., Щокіна О. О. Європейська конвенція з прав людини і правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело господарського права України. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 169. С. 194–223. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.169.334748>.

Suggested Citation: Shchokin, Yu.V., & Shchokina, O.O. (2025). European Convention on Human Rights and the Legal Positions of the European Court on Human Rights as a Part of the Economic Law of Ukraine. *Problems of Legality*, 169, 194-223. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.169.334748>.

Статтю подано / Submitted: 05.04.2025

Доопрацьовано / Revised: 10.05.2025

Схвалено до друку / Accepted: 30.06.2025

Опубліковано / Published: 02.07.2025